
burgerlijke en het orthodox-protestantse offensief waren wezenlijk verschillend. Het streven naar een gemeenschappelijke cultuur van het burgerlijke offensief was sterk geworteld in de Verlichting maar kreeg in de jaren zestig en zeventig van de negentiende eeuw een nieuwe impuls. Die impuls was onder andere een reactie op de veranderende sociaal-economische verhoudingen die de organisatie van onderaf stimuleerden. Het was de taak van de liberalen die organisatie in goede banen te leiden en eventuele geschillen te overbruggen, zo was hun overtuiging.¹⁰

Het streven van het orthodox-protestantse beschavingsoffensief naar een gemeenschappelijke cultuur ging voor een deel terug op de Nadere Reformatie. Waar de verlichte burgerij het bevorderen van de deugdzaamheid centraal stelde, legde de orthodoxie het accent op de bestrijding van de zonde.¹¹ Terwijl voor de liberale burgerij het wezenlijke onderscheid in de tegenstelling beschaafd - onbeschaafd lag, was bij de orthodox-protestanten het onderscheid gelovig - ongelovig.¹² Het verzuilingsproces goot de bovenstaande ontwikkelingen, veel meer dan daarvoor, in organisatorische vormen. In het beschavingsoffensief zijn, enigszins gechargeerd, twee fasen te herkennen. De eerste fase is intern gericht. De behoefte zich te onderscheiden van andere - vooral lagere groepen - krijgt in deze fase vooral vorm door het actief uitdragen van gedragsstandaarden binnen de eigen kring. De tweede - externe - fase van het beschavingsoffensief treedt op wanneer de positie van de beschavende groep gevestigd is. Daardoor maakte de behoefte tot onderscheid plaats voor de behoefte het eigen culturele ideaal ook aan anderen op te leggen.¹³

Tot aan 1870 waren de orthodox-protestanten voornamelijk bezig hun eigen positie te consolideren, wat te typeren valt als de eerste fase van het offensief. Daarna kwam echter een emancipatiestreven op gang. Toen dat streven naar een gelijkwaardige plek in de samenleving leidde tot het volgende doel, namelijk de (her)kerstening van de samenleving, kan daarin de tweede fase van het offensief herkend worden.¹⁴ Ondertussen zorgde de opkomende verzuiling echter voor het wegvallen van het potentieel van te beschaven arbeiders, zodat het offensief zich al snel weer naar binnen richtte, naar de eigen achterban.¹⁵

De genootschapcultuur

Het genootschapsleven kwam in Europa, en in Nederland, in de tweede helft van de achttiende eeuw tot ontwikkeling. Voor die tijd waren het vooral geleerden die zich in prestigieuze genootschappen verenigden. Na 1750 was er echter geen stadje meer te vinden of er werd wel een genootschap door liefhebbers opgericht. Deze zogenaamde dilettanten-genootschappen vonden hun oorsprong

¹⁰ Helsloot, *Vermaak*, 22.

¹¹ Idem, 138.

¹² Idem, 439.

¹³ Pleij, H., *De sneeuwpoppen van 1511* (Amsterdam 1988) 30-37.

¹⁴ Hendriks, J., *De emancipatie van de Gereformeerden. Sociologische bijdrage tot de verklaring van enige kenmerken van het huidige gereformeerde volksdeel* (Alphen aan den Rijn 1971) 103-104.

¹⁵ Blom, *De verzuiling voorbij*, 92-94.